

прямки державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, а саме:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;
- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії;
- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;
- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;
- заборона демонстрації нелицензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;
- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;
- приєднання до міжнародних договорів з питань захисту суспільної моралі [1, с. 192].

Дотримання моральних норм і принципів у щоденній поведінці кожного українського громадянина визначає ступінь моральності всього суспільства. Остання, в свою чергу, безпосередньо впливає на моральність української еліти, яка, будучи частиною українського народу, відображає у прийнятті політичних рішень, у публічній діяльності загальний стан суспільної моралі в країні. Тому, висуваючи моральні вимоги вітчизняним політикам, потрібно зосередитися на підвищенні рівня моралі самого українського суспільства. Прийняття Закону «Про захист суспільної моралі» в даному контексті має важливе значення для розвитку українського суспільства.

З метою втілення Закону в життя була створена Національна експертна комісія, діяльність якої спрямована на піднесення культури та духовності українського народу, всіх національностей, що проживають в Україні, утвердження здорового способу життя та належного стану моральності в суспільстві, виховання майбутніх поколінь

українців на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, на засадах народних традицій, українських звичаїв, етичних норм і правил поведінки, що склалися в суспільстві.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку українського суспільства з метою зростання останнього в культурно-етичному плані важливим є усвідомлення та подолання причин занепаду системи моральних цінностей українського суспільства. До таких причин можна віднести: фрагментарність українського суспільства, що історично складалася впродовж століть; особистісна відокремленість від суспільних проблем; орієнтація на першочергове задоволення меркантильних інтересів; байдужість до загальноцивілізаційного розвитку; низький рівень громадянського суспільства. Вище перераховані причини моральної слабкості суспільства умовно можна віднести до суб'єктивних. Головною об'єктивною причиною є відносно нетривалий період незалежності української держави. Так, як пріоритетними завданнями цього періоду українська влада вбачає в політичному та економічному розвитку суспільства, культурно-етичний знаходиться на другому плані. Яскравим свідченням цього є те, що морально-етичні якості політичних акторів стають резонансними, коли це вигідно їхнім опонентам.

Отже, причини відсутності культурно-етичної складової політичних відносин у сучасній Україні глибоко закорінені в сутності самого українського суспільства. Таким чином, ґрунтовного дослідження потребує аналіз причин низького ступеня моральності українців, що дозволить вирішити проблему моральної неповноцінності суспільства і сприятиме розвитку та процвітанню української держави.

1. Закон України «Про захист суспільної моральності» від 20 листопада 2003 року № 1296 – IV // Відомості Верховної Ради України. – К., 2004. – № 14. – С. 192.
2. Міщенко М. Моральну зрілість не зламати? // Експрес. – 16–18 лютого 2008 року. – С. 17.
3. Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг / [ред. Н. Паніна]. – К.: «Заповіт», 2004. – 64 с.
4. D'Anieri P. Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics and Institutional Design / Paul D'Anieri. – NY, London, 2007. – 299 p.

Олександр Мостяєв

Модернізація політичної системи України та розвиток громадянського суспільства у новітню перехідну епоху

У статті показано взаємозв'язок економічного, політичного розвитку та характеристик громадянського суспільства в Україні у роки незалежності, проведено його етапізацію.

The article shows the relationship between the development of economic, political system and civil society in Ukraine during the period of independence with the emphasis on its stages.

Під політичною модернізацією розуміють становлення інститутів і структур, котрі у даній країні можуть максимально забезпечити адекватне реагування і пристосування політичної системи до викликів сучасності. Її розглядають як окремий процес, залежно від країни різною мірою пов'язаний з економічною та іншими видами модернізації. В історії західних соціумів політична модернізація, що відбувалась на органічному ґрунті, просувалась, як правило, паралельно формуванню громадянського суспільства, тому етапи їхнього розвитку так чи інакше корелюють, і також корелюють з етапами економічної модер-

нізації. Однак, у випадку неорганічної модернізації (як в Україні) має місце досить складний і більш автономний процес, коли просування економічної модернізації може суттєво випереджати політичну модернізацію або відставати від неї [16].

Головною ознакою й основою громадянського суспільства є законодавче закріплення юридичної рівності людей на основі наділення всіх членів соціуму рівними правами і свободами, і перш за все виборчим правом. Критеріями же зрілості громадянського суспільства визнаються не тільки ступінь реалізації та гарантій прав лю-

дини й громадянина з боку держави, але і наявність дійсних і ефективних механізмів їхньої підтримки, суспільного контролю за діяльністю влади, що стає можливим лише за умов високої правової культури як правлячої еліти, так і більшості суспільства. Світоглядною основою такого суспільства є примат особистості над державою, економічною – приватна, кооперативна та інші незалежні від держави форми власності. Такий світогляд, підкріплений вільним розвитком власності, відповідними законами, правовою культурою та активністю неурядових організацій, профспілок, релігійних організацій тощо. У суспільстві стійко відтворюється ефективний механізм саморегуляції та саморозвитку, функціонує дієва сфера невіддільних відносин вільних індивідів, котрі і розглядаються як єдине легітимне джерело влади. Крім того, у такому суспільстві гарантуються права різноманітних меншин. Зріле громадянське суспільство – «добре і стійко організоване суспільство громадян, в якому кожна структура не тільки чітко розуміє власний інтерес, але і вміє його відстоювати, спілкуючись, якщо це необхідно, з іншими подібними структурами по горизонталі або з державою – по вертикалі» [13].

Політичний та громадянський зміст перехідної епохи в Україні, що розпочалася завдяки лібералізації політичного режиму СРСР, проголошенню гласності (1986 р.) та Перебудови (1987 р.), є *транзит від тоталітарної однопартійної системи до консолідованої демократії, від егалітарного державного соціалізму до соціальної держави і ринкової економіки, від заідеологізованого і одержавленого суспільства до громадянського.*

Коротко розглянемо процеси політичної модернізації та становлення громадянського суспільства в Україні в останні 20 років у їх взаємозв'язку та зв'язку із економічними реформами.

Етапи економічного розвитку. Для 1991–1994 рр. були характерні в основному вимушені кроки щодо лібералізації цін і зовнішньоекономічної діяльності, котрі здійснювалися у свою чергу під тиском перетворень у Росії та міжнародного співтовариства. Та загалом послідовна і ефективна політика реформ та ринкової трансформації була відсутня. У результаті країна зазнала економічного колапсу: на серпень 1994 р. проти 1990 р. промислове виробництво скоротилося вдвічі [9, с. 57–58]. У 1993 р. рівень інфляції в Україні становив 10200% і, за оцінкою Світового банку, на той час був найвищим у світі [3].

У 1994–96 рр. було здійснено ряд реформ в економіці, спрямованих на збільшення надходження коштів до держбюджету та на формування реального, ефективного власника. На цьому етапі відбулися прискорення приватизації, фінансова стабілізація, створення ринкової інфраструктури тощо. Економічна політика цього етапу була комбінацією монетаристських та адміністративних заходів. Міра радикальності економічних реформ обмежувалась збереженням корпоративних інтересів та зв'язків [2].

Унаслідок реформ 1999–2004 рр. вдалося радикально змінити механізм розрахунків і платежів у центральний та місцеві бюджети, відмовитися від бартеру та позик, оздоровити ситуацію на енергоринку, суттєво збільшити надходження до бюджету та витрати на соціальні цілі, створити в економіці реальне конкурентне середовище. Також було проведено аграрну реформу, колгоспи реформовано на засадах приватної власності, були здійснені заходи на досягнення Україною енергетичної незалежності. У 2000–2002 рр. було прийнято більш ефективну програму приватизації, здійснювану на конкурсній основі. Завдяки цим захо-

дам у країні розпочалося економічне зростання [7]. У 2000–2007 рр. ВВП зростав у середньому на 7,4% за рік [17].

У підсумку в Україні усталася *гібридна економічна система*, яка поєднує риси ліберальної ринкової моделі зі значним залученням адміністративних важелів управління господарським механізмом.

Швидке економічне зростання у четвертому кварталі 2008 р. змінилось на економічний спад. Україна виявилася чи не єдиною європейською країною, в якій спад виробництва супроводжувався не зниженням, а зростанням цін. Падіння ВВП за 2009 р. рік склало біля 14% [4].

Розвиток громадянського суспільства. Структурування українського політикуму розпочалося у 1988–90 рр. Більшість демократичних і націонал-патріотичних політичних течій містилася в зародку вже в організаціях Народного Руху, з 1988 р. відновилися Українська гельсінська спілка, а КПУ перетворилася на широке об'єднання лівих сил, по-різному зорієнтованих щодо державності та демократії. Саме їх подальший розвиток та диференціація спричинили появу більшості партій у 1991–93 рр.

Після 1991 р. більш-менш задовільно розвивалися лише партії на правому фланзі політичних сил, які мали своєю базою в основному західні та центральні області. Ліві в європейському значенні цього терміну, а також центристські партії в Україні не виникли і досі [10, № 54, с. 1].

Проте, з 1994–95 рр. почали з'являтися кланові партії. Це були насаджувані центральним правлінням на кошти олігархів організаційні структури під соціал-демократичним або яким-небудь іншим принагідним для виборців брендом (як «Всеукраїнське об'єднання “Громада”», СДПУ(о), «Єдина Україна» і т. п.). Вони відстоювали інтереси спонсорів, а не виборців [10]. На виборах 1998 р. фінансово-промислові групи, які з'єдналися з однією або з кількома партіями, включилися у змагання за місця в парламенті. Після виборів розпочався процес їх легітимації через партійні структури та парламентські фракції [15]. Вони також стали основою нової опозиції.

У 1997–2001 рр. спостерігався справжній бум кланових партій (див. рис. 1 на с. 83). Однак, на початок 2000 р. в Україні практично не було масових партій, котрі налічували хоча б понад 100 тис. членів. До 2000 р. («оксамитової революції» у парламенті) багатопартійна система існувала більше як декларативне гасло, і не тільки через дрібність політичних партій та їх клановий характер, але і через панування мажоритарної системи та відсутність визначеної структури фракцій у парламенті. Останньому сприяли, зокрема, як можливість масового переходу депутатів із фракції у фракцію, так і те, що у складі Верховної Ради тривалий час була відсутня стабільна більшість та не були визначені статус і форми функціонування парламентської опозиції [12].

З 2000 р. також намітилася тенденція до укрупнення кланових політичних партій. Так, у цьому році з 5-ти партій було утворено Партію регіонів, пізніше об'єдналися у політичні коаліції партії нової опозиції – «Блок Юлії Тимошенко» (2001 р., з 7-ми партій різної політичної орієнтації) та «Наша Україна» (2002 р., з 10-ти партій правоцентристської орієнтації, включаючи Рух). Ця «трипартійна» система переважно і визначала політичне життя України протягом першого десятиліття XXI ст.

Середній клас в Україні, якщо виділяти його за рівнем доходів, протягом другої половини 1990-х рр. залишався малочисельним. Так, за одним із досліджень, у 1997 р. він

становив 12% населення [8], у Посланні Президента до Верховної ради 2001 р. його оцінили у 12,3% [11].

Ряд досліджень показують збільшення чисельності середнього класу з 2000 р. У 2002 р. середній клас складав 10,9% населення України, у 2003 р. – 12,4%, а станом на вересень 2006 р. – 22% [19]. Згідно досліджень Центру Разумкова, за психологічними та майновими ознаками представниками середнього класу у 2008 р. можна було вважати лише 17,6% жителів України [1].

Саме середній клас виявляє найбільшу активність і зацікавленість у демократичних процесах у країні, саме він вплинув на процеси, відомі під назвою «Помаранчева революція» 2004 р. І саме з його зростанням можна пов'язати подальший прогрес капіталізму в країні. Проте, за деякими оцінками, економічна криза у 2009 р. призвела до зменшення чисельності середнього класу до 10–12% [18].

У 90-ті рр. було створено правову основу для функціонування громадянського суспільства. Завдяки цьому та розвитку приватної власності почала зростати кількість неурядових організацій (НУО).

У 1997–2000 р. процес утворення НУО помітно посилювався. Так, вже у 1999 р. зареєстрованих громадських організацій налічувалось біля 30 тис., з яких понад 900 (біля 3%) мали загальноукраїнський статус. Причому найбільше їх було зареєстровано у 1998–99 рр. – біля 20 тис. [22]. У 2009 р. НУО вже було 52,7 тис., з них мали загальноукраїнський статус 1,8 тис. [24].

Протягом 90-х рр. зменшувались показники громадської участі. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи» за 1994–97 рр. відсоток людей, що заявили про свою приналежність до тих чи інших громадських організацій зменшився з 17,8 до 12,0% [14]. У 1999 р. за даними опитувань Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) таких було вже тільки 9% [22]. З 2000 р. цей відсоток стійко зростає, і вже у 2009 р. у них брали участь близько 20 млн. членів (більше ніж 40% населення) [24].

Зростання темпів утворення НУО та показників громадської участі спостерігалось у 1997–2001 та 2004–2009 рр., що частково було пов'язане із передвиборчою активністю, періодами відносної демократизації та іншими короточасними зростаннями соціальної активності. Так, у 2005–2009 рр. влада не втручалася у діяльність НУО ні шляхом стягування податків, ні створенням інших перешкод, як це було у помаранчевий період, що крім іншого, призвело до зростання чисельності зареєстрованих організацій до понад 200 на рік (див. рис. 1).

Проте, у країні майже не існує механізмів впливу громадянського суспільства на владу та контролю за нею. Громадянське суспільство репрезентує себе переважно у вигляді протестних акцій, серед яких найбільш відомі – акція «Україна без Кучми» (грудень 2000 – березень 2001 рр.) та Помаранчева революція (листопад – грудень 2004 р.).

Результатом Помаранчевої революції було звільнення ЗМІ від державного контролю, вони стали більш незалежними. Змінилася правляча еліта – після панування дніпропетровського і донецького кланів до влади прийшла достатньо гетерогенна група партій та міжпартійних об'єднань на чолі із відносно дистанційованим від них президентом. У 2005–10 рр. відбувалося відкрите змагання політичних акторів за право контролю над урядом, вибори мали достатньо вільний характер і були загалом позбавлені адміністративного тиску та обмежень для опозиції. Зросла громадянська активність і трималася на більш високому

рівні, ніж у минулі часи. Збільшилась кількість протестних виступів, на рівні міст і сіл під тиском громадян намагалися здійснювати люстраційні процеси та відмінити непопулярні рішення і дії влади. У суспільстві широко і вільно обговорювалася діяльність уряду і президента, було децю обмежено сваволю міліції, митних та податкових служб.

Політична трансформація. Українська держава сформувалась шляхом еволюційного розвитку державних інститутів, успадкованих від радянської епохи, причому у перші роки – у майже незмінному вигляді та з відповідним кадровим наповненням. Період її формування отримав назву «розбудова держави». У цей час відмерли лише неприховано радянські інститути та функції – КПРС, державне планування та міністерства-монополісти, атеїстичні пропагандистські структури, а Верховна Рада, Рада міністрів, місцеві ради народних депутатів та інші стали органами влади незалежної України. Важливою новацією стало введення Законом від 5 липня 1991 р. інституту президентства [6].

На тлі нарощення корупції та кримінальних тенденцій у суспільстві у 90-ті рр. влада здійснювала дрейф у бік авторитаризму, засоби масової інформації дедалі більше обмежувались у свободі критики влади, вона все більше використовувала адмінресурси для покарання непокірних, негодних та для власного збагачення. Натомість, відношення до цього з боку більшості суспільства протягом 90-х рр. залишалось достатньо байдужим, політична активність суспільства проявлялася головним чином на виборах.

Політичний режим, що сформувався в Україні за перші 10 років незалежності, оцінюється як різновид *делегованої демократії*. За Г. О'Донелом для режимів «делегованої (неліберальної) демократії» використання демократичних інститутів перенесене з прав особи на права лідера; у них знижена роль правових норм і представницьких органів влади; систематично ігноруються інтереси широких верств населення; вибори залишаються інструментом вирішення конфліктів між кланами всередині правлячої еліти, а корупція і кримінал стають чи не найважливішим механізмом владарювання. При цьому населення зводить демократію до голосування і не бере участі в інших формах громадського й політичного життя [23]. Це пояснюється тим, що суспільство між виборами не може впливати на державу – не вистачає незалежних від неї організацій та судів, щоб бути противагою авторитаризації режиму; й у той же час у суспільстві панує пасивне або негативне ставлення до політичних партій, суспільних організацій та їхньої ефективності; шляхів та механізмів впливу суспільства на чинну владу мається дуже мало.

Проте, після суттєвого зростання кількості політичних партій та неурядових організацій, появи діяльної опозиції та гострої політичної боротьби у парламенті у 1998–2002 р. характер політичного режиму став віддалятися від «чистої» делегованої демократії. Такий режим, маючи риси авторитаризму, все ж дозволяє зберігатися формальним механізмам демократії та убезпечує політичну систему від повної авторитаризації. Зокрема, це зумовлено постійним протистоянням різних регіональних кланів, що борються за владу на виборах, їхніх партій-резидентів у парламенті, певною взаємодією цих партій із виборцями і т. д. Таку систему зазвичай характеризують як *гібридний режим* зі змагальним авторитарним режимом, в якому нарівні з формальними демократичними інститутами (представницький орган влади, вибори, партії і таке інше) діють

деякі авторитарні засоби контролю над діяльністю цих інститутів (як то застосування адміністративних ресурсів, фінансового впливу, а також патронажно-клієнтські відносини).

Змагальним авторитаризмом Т. Кузьо вважає режим, який має дві тенденції. З одного боку – домінування олігархів під прикриттям центристських партій у парламенті, а з іншого – спроби опозиції стримати олігархічні клани у намаганні встановити повністю авторитарний режим. Через те, що політичні еліти часів Л. Кучми були роз'єднані, а опозиція була досить потужною, в Україні повністю авторитарний режим не був встановлений [21].

Т. Каротерс для гібридних держав, до яких у 2002 р. він зараховував Україну, Росію, Болгарію, Боснію, Албанію і Молдову, вважає характерними шість ознак: 1) інтереси громадян недостатньо враховуються або ігноруються; 2) низький рівень політичної участі в період між виборами як у «делегованій демократії»; 3) часте порушення правових норм; 4) вибори дають непевні результати і тому мають низьку легітимність; 5) низький рівень довіри до державних інститутів; 6) загалом недосконале функціонування держави [20, р. 10].

Рівновага між кланами є умовою стабільності гібридного режиму. Будь-який відхід від демократії у бік авторитарного панування одного клану порушує стабільність і призводить до кризи. Саме це було однією із причин Помаранчевої революції, яка вибухнула у відповідь на спробу узурпувати владу одним із олігархічних кланів. Від того часу режим гібридної держави зазнає перманентної кризи, в яку свою частку вносить і громадянське суспільство, котре домагається подолання цього режиму та проведення демократичної політичної реформи, шукає шляхи та способи впливу на владу та вимагає виконання нею передвиборчих обіцянок. Однак, реальних механізмів здійснення цього, окрім прямого тиску, поки що не існує.

Серед способів поглиблення демократизації в Україні на поч. XXI ст. розглядалася політична реформа, яка і була запроваджена унаслідок Помаранчевої революції 2004 р. та почала діяти у повному обсязі з 1 січня 2006 р. Однак, вона виявилась непродуманою: замість обмеження влади президента чітким колом повноважень створила ситуацію дублювання функцій – виконавча влада стала залежати і від президента, і від парламентської більшості.

Однією з хронічних хвороб політичного режиму України є постійні інституційні протистояння. До серйозних недоліків влади слід віднести нечіткість у розмежуванні повноважень Президента та Кабінету Міністрів України, яка зберігалася до 2010 р. Через це розвиток політичної системи в незалежній Україні періодично супроводжувався інституціональними протистояннями. Спочатку це було протистояння між Президентом України і Верховною Радою (1991–95 рр.). В 2000–2002 рр. мало місце протистояння пропрезидентських і проурядових фракцій у Верховній Раді. А після конституційної реформи 2006 р. розпочалося протистояння між Президентом та прем'єр-міністром. Цьому сприяла конституційна розмитість їхніх повноважень, яку не було остаточно подолано навіть посиленням президентських повноважень Л. Кучми, що мало місце у 1995–2004 рр. Не в останню чергу у цьому відігравали позиції лівих партій, що наполягали на створенні в Україні парламентської республіки.

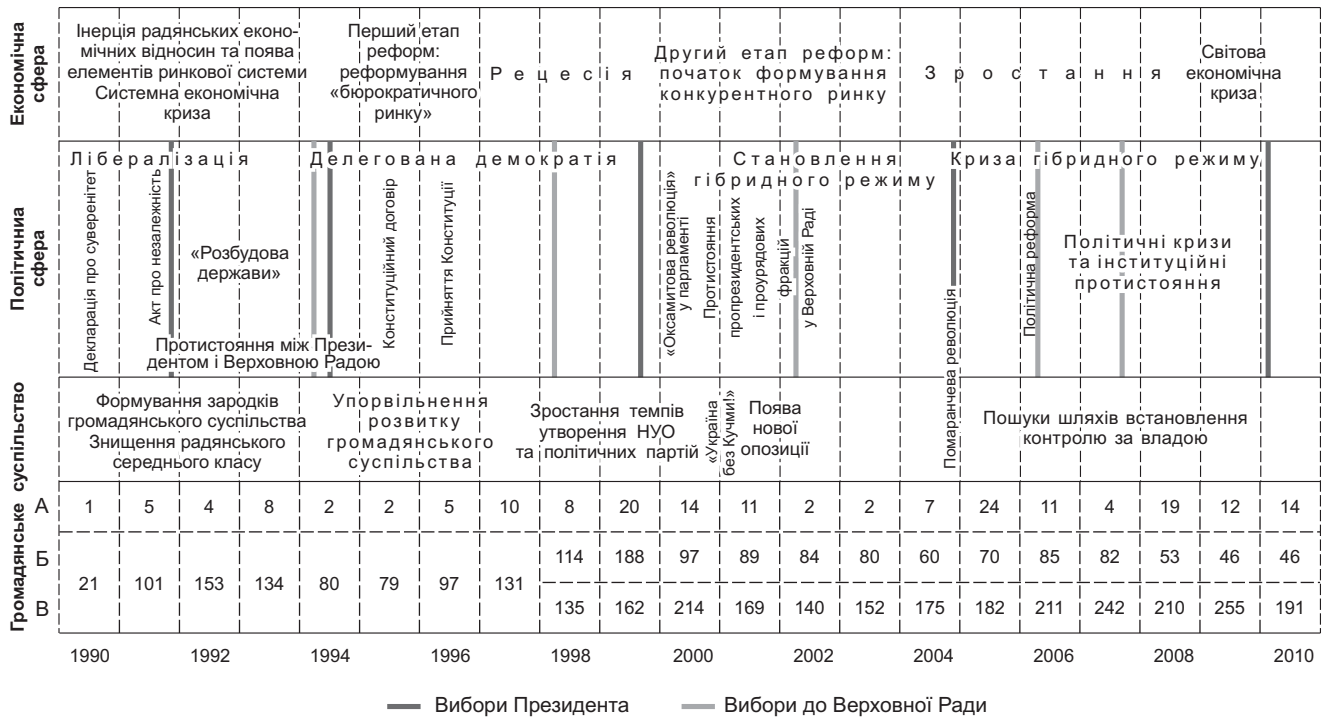
Політична реформа не змогла подолати головних принципів гібридного політичного режиму, однак призвела до серйозних політичних криз та конфліктів, завдяки яким

Помаранчева революція фактично зазнала поразки. Помаранчевій владі не вдалося завершити економічні та політичні реформи – цьому сприяли як боротьба за владу між лідерами помаранчевих, так і ситуативні союзи із регіоналами. Процес перерозподілу повноважень, спричинений політичною реформою, породив конфлікти між парламентом і президентом щодо формування уряду та низку конфліктів між президентом і парламентом – через порушення принципу пропорційного представництва (що призвело до дострокових виборів у 2007 р.); між президентом і прем'єром – конфлікт, відомий як «війна указів» між В. Ющенком та Ю. Тимошенко (кін. 2007–2009 рр.). Парламентські коаліції виявились нестійкими, неодноразово відбувалися ситуативні голосування парламентських фракцій усупереч коаліційним угодам і т. п.

В якості підсумку на рис. 1 на стрічці часу представлені основні етапи економічної та політичної трансформації України та розвитку громадянського суспільства. У 1990–2009 рр. простежується виразна кореляція економічного розвитку, трансформації політичної системи та формування громадянського суспільства, що дозволяє виділити ряд закономірностей (далі їх позначено курсивом), що поетапно виявлялись в українському соціумі та впливають на його сучасний розвиток і тепер:

Етап 1 (1990–1994 рр.). За високого ступеня інерції радянської соціально-політичної системи відбувається завершення лібералізації українського соціуму. На тлі прогресуючої економічної кризи відбувається еволюція радянського політичного режиму у політичну систему незалежної України, в якій провідну роль відіграють колишні комуністи та господарська номенклатура в союзі з напівкримінальними представниками тіньової економіки. Це зумовило *незавершений характер політичної модернізації, паралельне існування традиційних для державного соціалізму та сучасних практик і форм організації політичної діяльності*. На цьому ґрунті починають утворюватись нові політичні та економічні клани. З одного боку, збільшується кількість НУО, з іншого – руйнується радянський середній клас, що призводить до *розриву соціокультурних традицій, втрати органічних задатків модернізації* (що все ж були наявні у радянській системі завдяки лібералізації 1960-х – 80-х рр.) і це унеможлиблює еволюційну трансформацію радянського соціалізму у соціальну державу європейського зразка. Таким чином, *зародки громадянського суспільства потрапляють у залежність від закордонних спонсорів та нової олігархічно-кланової системи*, що продовжує формуватись на цьому етапі.

Етап 2 (1994–1999 рр.). Успадковані від радянських часів бюрократичний ринок та тіньова економіка вимагають *реформування в інтересах економічних та політичних кланів*, зокрема – прискорення приватизації та стабілізації фінансової системи країни. Перший етап реформи здійснюється на їх користь *на збиток середньому класу та бідним верствам суспільства*, рівні виробництва та життя продовжують падати. З підготовкою до перших демократичних виборів в Україні формується система делегованої демократії. Однак, розвиток громадянського суспільства уповільнюється, чому сприяє продовження економічної кризи. Конституція 1996 р. закріплює елементи демократії в Україні, однак вона ж значно посилює президентські повноваження. *Олігархічна система починає інституційуватись у формі кланових партій, завдяки реформам отримує економічне підґрунтя, соціальною її опорою*

Кількість зареєстрованих у році громадських формувань, внесених до Єдиного реєстру громадських формувань (станом на 10.10.10): А – політичних партій; Б – благодійних організацій (до 1998 р. благодійні організації віднесено до громадських); В – громадських організацій та творчих спілок

Рис. 1. Український соціум у сучасну перехідну епоху

стають збіднілі та декласовані нижчі прошарки суспільства, які залучаються до клієнтських відносин з владою.

У 1996–1999 рр. після прийняття Конституції на тлі більш стабільного правового поля, уповільнення економічного спаду та стабілізації політичного режиму відбувається кількісне зростання кланових партій та НУО.

Етап 3 (1999–2004 рр.). Загроза фінансової кризи у 1998 р. та посилення інтересів регіональних кланів сприяють проведенню нового етапу реформ, спрямованих на подолання інерції бюрократичного ринку та створення реальної ринкової конкуренції в економіці. Унаслідок «оксамитової революції» у парламенті та піді впливом економічного зростання ліві значною мірою втрачають вплив на політичний процес. Продовжує збільшуватись кількість партій та НУО. Формуються реальна багатопартійна система, активна опозиція та гібридний політичний режим, однак *політичне змагання перетворюється на змагання кланів за вплив на державну політику з метою отримання економічних та владних дивідендів.* У зв'язку із цим, з одного боку, посилюється авторитаризм президентської влади, з іншого – збільшується кількість протестних виступів у суспільстві – громадянське суспільство переходить до більш активної фази розвитку. У ході цього виробляється *система стримувань і противаг між кланами як спосіб тимчасової стабілізації політичного простору.*

У 2002–2004 рр. реалізуються запроваджені у 1999–2001 рр. програми реформ, діють започатковані ними тенденції у розвитку гібридного політичного режиму та економічного зростання. Темп зростання кількості партій та НУО уповільнюється.

Етап 4 (2004–2010 рр.). Спроба порушити міжклановий баланс у ході президентських виборів 2004 р. та загроза встановлення авторитарної диктатури одного клану призводить до масових протестних виступів (Помаранче-

ва революція). Унаслідок цього розпочинається криза гібридного політичного режиму. У ній виявляються основні хвороби режиму:

- розбіжність інтересів та цілей влади та громадянського суспільства;
- різнобіжність інтересів та цілей регіональних кланів, що тимчасово об'єднуються для здобуття влади, спричинює хиткість міжкланових союзів і, водночас, підштовхує їх до спроб узурпації влади;
- відсутність механізмів впливу на владу та контролю за нею з боку громадянського суспільства, за винятком прямого та непрямого тиску.
- недосконалість та неусталеність політичної системи держави, в якій на конституційному рівні зберігаються підстави для інституційного протистояння.

Політична реформа, розроблена наспіх під час Помаранчевої революції, не змогла подолати тенденцій гібридного режиму. Інституційне протистояння та політичні конфлікти унеможливили проведення ефективних реформ. На тлі цього ЗМІ, котрі здобули більшу самостійність від влади, виявилися тепер цілком підпорядкованими кланам та спонсорам. До того ж наприкінці 2008 р. розпочалася нова економічна криза, котра фактично посилила соціальну базу та економічну могутність олігархів.

Подальший розвиток соціуму може відбуватись або у напрямку відновлення міжкланового балансу, або у напрямку встановлення авторитарного режиму під проводом одного клану чи невеликої кількості кланів-союзників. За останньої умови є можливим проведення подальших економічних реформ, за умови ж балансу – хіба що проведення нової політичної реформи (яке може порушити цей баланс).

1. 50,7% українців вважають себе середнім класом. Справжня чисельність – від 17,6% до 2,6% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php/news.php?news_id=117. 2. Бура-

ковський І. У пошуках моделі економічного розвитку / І. Бураковський // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз). – К., 1996. – С. 357–371 3. Гальчинський А. Монетарна політика та економічне зростання: погляд у майбутнє / А. Гальчинський // Україна. Фінансовий сектор: нова стратегія реформ. Матер. конф., 22–23 червня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/kohf1.htm>. 4. Економічна криза: Промисловість України постраждала більше всіх у СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newzz.in.ua/ukrain/1148828727-ekonomichna-kriza-promislovist-ukrayini.html>. 5. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/499>. 6. Іванілов О. Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності / О. Іванілов // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 74–82. 7. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ier.kiev.ua/Ukraine/MEMU/>. 8. Каспрук В. Хто є хто в Україні: аналітичний огляд сучасного стану нашого суспільства / В. Каспрук // Час. – 1997. – 17 січня. 9. Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2001. – № 3. – С. 48–68. 10. Кульчицький С. Визрівання помаранчевої революції / С. В. Кульчицький // День. – 2005. – № 54. – С. 1; № 55. – С. 6; № 56. – С. 6. 11. Кучма Л. Про внутрішні і зовнішні становище України в 2001 р. / Л. Кучма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapravo.net/data2008/base53/ukr53351/index.htm>. 12. Пекарчук В. М. Законодавчо-розпорядчі інституції України в контексті трансформації соціуму (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. / В. М. Пекарчук. – Луганськ, 2005. 13. Пляйс Я. Возникновение и эта-

пы развития гражданского общества / Я. Пляйс // Обозреватель-Observer. – 2007. – № 5. – С. 69. 14. Політичний портрет України. Українське суспільство 1994–97 // Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – 1998. – № 20. – С. 14. 15. Попов І. Вибори в Україні: війна кланів чи війна з кланами? / І. Попов // Назад, Україно: робота над помилками. – К., 1998. – С. 13. 16. Теория политики: Учебное пособие / Под ред. Б. А. Исаева. – СПб., 2008. 17. Український кредитно-банківський союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbs.org.ua/index.php?get=90&id=3316>. 18. Чисельність середнього класу в Україні скоротилася з 17% до 10–12% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1738. 19. Яблоновская Т. Классы и статусы. Человеческий фактор / Т. Яблоновская // Эксперт. – 2007. – № 1–2 (100) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/7/0/3193/>. 20. Carothers T. The End of Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – № 13 (1). – P. 5–21. 21. Kuzio T. Regime type and politics in Ukraine under Kuchma / T. Kuzio // Communist and Post-Communist Studies. – 2005. – № 38. – P. 167–190. 22. Nations in Transit. 1999–2000. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Edited by Adrian Karatnycky, Alexander Motyl, and Aili Piano. – Washington, 2000. – P. 664–665. 23. O'Donnell G. Delegative Democracy / G. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5, No. 1, January. – P. 55–68. 24. Sushko O., Prystayko O. Ukraine / O. Sushko, O. Prystayko // Nations In Transit / Freedom House. – N. Y., 2009. – P. 555–574.

Олег Павлишин

Теоретико-методологічні проблеми реформування правової системи України: семіотичний аспект

У статті розглянуто зв'язки політики і права як знакового відображення соціального виміру людського буття, визначено основні проблеми реформування політичної та правової системи України, обґрунтовується положення про перспективність досліджень напрямів оптимізації вітчизняного законодавства в контексті семіотико-правових підходів.

In the article the connections between politics and law as a sign reflection of social dimension of human life are examined, the basic problems of reformation of law and politic systems of Ukraine are explored, the thesis about perspectives of researches of the directions of modernization and optimization of the Ukrainian legislation in the context of semiotics of the law's approach is proved.

Людина і соціум творять свій специфічний вид реальності, у якій явища і процеси оцінюються як злети і падіння, звершення і невдачі, триумфи та катастрофи. У періоди глобальних потрясінь в суспільстві відроджуються пошуки відповідей на визначальні для людства питання, суспільний запит на які задовольняють релігія, мораль, філософія, наука – кожна зі своїх позицій. Такими є питання про причини історичних зрушень, сенс людської діяльності, співвідношення духовного і матеріального, і якщо знайдена нова відповідь є прийнятною для того чи іншого конкретного суспільства, починається черговий етап його духовно-культурного розвитку. Разом з тим, в новітній час з'являються дослідження, які намагаються вийти за межі класичного протиставлення духу та матерії, вираженого в «основному питанні філософії». Мислителі новітньої епохи, починаючи з другої половини ХІХ ст., все більше уваги приділяють тим підходам, які дозволяють ефективно вирішувати практичні завдання, що постають перед людством, абстрагуючись від метафізичних рефлексій.

На сьогодні перед українським суспільством стоїть низка гострих і важливих питань, частина з яких є актуальними для всього світового співтовариства, а частина – відображає проблеми вітчизняного націє- і державотворення. Марксистсько-ленінська філософія перестала бути монополістом у трактуванні причин і напрямку суспільного розвитку, однак її альтернативи поки що занадто слабкі, щоб скласти конкуренцію у сфері суспільної практики. Одним із можливих шляхів подолання подібної одноманітності є розвиток семіотичного (семіологічного) підходу

до вивчення соціальної реальності в цілому та трансформаційних процесів в українському соціумі зокрема.

На межі між духовним світом людини і матеріальним світом фізичних об'єктів існує інший світ, в якому мислення, кристалізуючись у мові, відображає всі предмети думки. Це світ символічної реальності – знакові системи, дослідження будови та закономірностей функціонування яких може дати відповіді на важливі запитання, що турбують сучасні покоління.

Семіотика як окрема наукова дисципліна сформувалась у 60–70-х рр. 20 століття, її витоки можна знайти у працях М. М. Бахтіна, О. О. Богданова, О. М. Веселовського, Л. С. Виготського, М. В. Кривецького, О. Ф. Лосева, О. Р. Лурії, О. А. Потебні, П. О. Сорокіна та інших українських і російських вчених, фундаментальних дослідженнях іноземних вчених і філософів – Е. Бенвеніста, Р. Бертрана, К. Бюллера, В. фон Гумбольдта, Ж. Дельоза, К. Леві-Стросса, Ч. Морріса, Ж. Піаже, Ч. Пірса, Ф. де Сосюра, У. Еко та інших. Велике значення для її становлення мали дослідження Г. Кресса, Р. Барта, Р. Ходжа, Н. Хомскі, Дж. Фіска, наукова діяльність тартусько-московської школи семіотики на чолі з Ю. М. Лотманом, праці В. В. Іванова, Ю. С. Степанова, Б. А. Успенського [3; 5; 12; 15], а у нашій країні – дослідження, які здійснювались Г. Г. Почепцовим [6; 7].

На сьогодні семіотичні дослідження розвиваються досить активно: з позицій семіотики вивчається не лише власне мова, художні та описові тексти (див. праці О. М. Портнова, А. Соломоніка, Ю. І. Левіна, С. В. Чебанова, Г. Я. Мартиненка, Ю. О. Полікарпової, І. Б. Іванової та